

NINA • NIKU

FAKTA

Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen miljøvernforskning. Stiftelsen har ca. 230 ansatte (1999) og omfatter NINA - Norsk institutt for Naturforskning og NIKU - Norsk institutt for kulturminneforskning. FAKTA-ark gir populariserte sammendrag av publikasjoner fra stiftelsen.

Nr. 8 - 2000

Tre kildegrupper

All bygningshistorisk forskning er basert på kilder. I tillegg til husa sjøl har vi tre viktige kilder:

Skriftlige kilder omfatter alle typer dokumenter med en tolkbar tekst. Innholdet i teksten er beretningen som er historikerens kilde. Kildegruppa **bilder** omfatter vanligvis alle slags tegninger, malerier og foto.

Hovedbygningen på Rakkestad prestegard, som stod ferdig i 1797.

Utsnitt av tegning, trolig av Hieronymus Aschehoug (1790-1850).

Men visse typer tegninger kan like gjerne bli oppfattet som skriftlige kilder, især fordi de også inneholder skreven tekst. Arkitekttegninger skal være signert og datert av

arkitekten, de skal være målsatt, og ofte er de påført andre notater.

Alt dette er viktige opplysninger for bygningshistoria til de enkelte husa. Det synes derfor rimelig å regne arkitekttegninger som skriftlig kilde. Det samme gjelder oppmålingstegninger.

Malerier og foto av alle slag inneholder derimot svært sjelden andre opplysninger om hus enn et bilde av ett eller flere slike, og av omgivelsene. I bygningshistorisk sammenheng utgjøres følgelig kildegruppa bilder vesentlig av malerier og foto av alle slag.

Muntlige kilder skapes ved intervjuer. I en stilling mellom skriftlige og muntlige kilder kommer bearbejdede intervjunotater og skisser og tegninger basert på intervjuer. Likeså må en god del minnelitteratur og andre skrevne notater regnes til ei slik mellomgruppe.

Det finnes altså ikke klare og greie skiller mellom de tre kildegruppene skriftlige kilder, bilder, og muntlige kilder. I de fleste tilfellene vil det likevel ikke være vanskelig å definere hva slags kilde en har å gjøre med.

Foto fra ulike tidspunkt gir god informasjon om stabilitet eller endringer. Her er Gjerstad prestegard gjengitt i 1902 og i 1996. Bare husrekken til høyre er endret.

Foto 1902: H. Ruud, håndkolorert lysbilde, Riksantikvarens arkiv. Foto 1966: Arve Kjersheim, NIKU

Bilder som kilder

Vi har malerier og tegninger av hus i alle fall fra 1700-tallet av. Rikere blir materialet fra 1800-tallet av. Særlig innen sjangeren prospekter finnes mange gjengivelser av hus.

For bruk av malerier og tegninger av alle slag som kilder innen bygningshistorisk forskning må påliteligheten vurderes. Dette kan gjøres ved å sammenholde bilder med skrevne kilder eller stående hus. Er det stor grad av overensstemmelse mellom andre kilder og bilder for de husa der en har mulighet til å sammenligne, må en regne påliteligheten som god. Slik kan bilder gi opplysninger om hus som en ikke har mye annet kildemateriale om.

Den store mengden av foto som viser hus må vi kunne stole på som pålitelige kilder. Det finnes foto av hus, både av eksteriører og interiører alt fra 1850-åra. Men det er først fra de siste partre tiåra av 1800-tallet vi får mange foto av hus, både ut- og innvendig. Fra 1900-tallet er foto av hus en uunnværlig kilde. Det finnes en stor mengde dokumentasjonsfoto, ikke minst

flyfoto, av stor verdi for bygningshistorisk forskning. Det finnes etter hvert store fotoregistre som inneholder alle typer foto. Disse viser at amatørfoto ofte kan gi like god informasjon om hus og byggverk som en del mer profesjonelle.

Bilder finnes ved de fleste større arkiv- og kulturinstitusjoner, og de har gjerne egne kataloger over sitt bildemateriale. Hvert fylke skal ha egne fotosamlinger. Fortsatt er mye verdifullt bildemateriale tilgjengelig bare gjennom private eiere.

I bygningshistorisk forskning kan en ikke lenger unnlate å bruke denne typen kilder.

Under:

Alta prestegard i 1882 med hovedbygningen som brant i 1894.

Foto fra Finnmark og Nord-Troms fra tida før 1944 har stor kildeverdi, siden det meste av bebyggelsen ble brent.

Det finnes endel større fotosamlinger herfra, bl.a. én etter Carl Krafft.

Foto: Carl Krafft 1882, Riksantikvarens arkiv.

Takster - blant de viktigste skriftlige kildene

I bygningshistorisk forskning er skriftlige kilder nytt systematisk i bygningsmonografier, i forskning som angår grupper av hus, og i studier av lokal bygningshistorie og byggeskikk.

Artikler om lokal byggeskikk i bygdebøker, årbøker og andre lokale publikasjoner kan være basert på grundig utnyttelse av skriftlige kilder. Noen er skrevet av forskere med brei bakgrunn fra bygningsforskning, men flertallet av slike artikler er skrevet av forfattere som har arbeidet mer med lokalhistorie generelt enn med bygningshistorie.

Det er ingen tvil om at mer utstrakt bruk av skriftlige kilder kan gi mer fullstendig kunnskap om bygningshistorie og byggeskikk. Men skriftlige kilder må brukes i kombinasjon med andre kilder der dette er mulig. Begrep og beskrivelser i disse kildene må sammenholdes med stående hus og med muntlige kilder for å få fullt utbytte av dem.

De skriftlige kildene kan også gi kunnskap om hus som en ikke lenger kan lese ut av husassøl. Etter ombygginger kan spor fra byggeprosessen ha forsvunnet, likeså spor etter eldre endringer i form og funksjon og eldre til- og påbygg. Gjennom skriftlige

kilder kan slikt fortsatt dokumenteres. Likeså gir de opplysninger om personer knyttet til husa. I eldre skriftlige kilder finnes også dokumentasjon av sider av allmenn bygningshistorie som er ukjent eller glømt. Dette kan gjelde begrep som vi nå ikke umiddelbart skjønner. Og det kan gjelde teknikker eller materialer som ikke lenger kan dokumenteres ved bevarte hus.

De mest omfattende skriftlige kildene om hus og andre byggverk er takster tatt opp i forbindelse med verdisetting i ulike forbindelser. Takster er de eneste skriftlige kildene som er skapt med hus og byggverk som grunnlag for dokumentet, og som gir direkte beskrivelser av hus og byggverk. De er så tallrike at de kan gi godt inntrykk av en større bestand av hus, av grupper av hus, eller av ett hus gjennom lengre tid. De viktigste takstene er åbotstakster, verditakster og branntakster. Alle ble tatt opp ved en takstforretning, der representanter for offentlige myndigheter var til stede. Takstene ble innført i protokoller, som nå stort sett finnes i offentlige arkiv - Riksarkivet eller statsarkivene.

Den skriftlige kilden som gir mest omfattende opplysninger om materiell kulturhis-

torie, er skiftene. Gjenstander settes her i sammenhenger med slekt, økonomi og samfunnsforhold. For generell

kulturhistorisk forskning er derfor skifter den mest sentrale skriftlige kilden.

Samkjøring av kilder ga nytt resultat

På garder uten takstforretninger kan skiftene være eneste skriftlige kilde til kunnskap om hus før branntakstenes tid. Et godt eksempel på avgjørende opplysninger om tidfesting av hus ut fra skifter er dateringen av den godt kjente svalgangsbygningen på garden Store Hvam, nå Gamle Hvam Museum i Nes på Romerike. Denne bygningen ble holdt for å være fra midten av 1600-tallet, basert på en artikkel i Fortidsminneforeningens årbok. Dette var sett i sammenheng med et viktig eierskifte på garden. Tidfestinga ble lenge betvilt, og dendrokronologisk undersøkelse i 1995-96 viste at tømmeret i bygningen var hogd 1726-27. I et skifte fra 1730 omtales en stor brann noen år før, som hadde ødelagt mye av løssøret. Slik kan en ved å samkjøre to kilder med stor sikkerhet fastslå byggetid for bygningen, som ble to mannsaldre yngre enn før antatt. Dette har igjen gitt bygningsforskningen ny kunnskap om 1700-tallets storgardsbebyggelse på Østlandet.

Intervjuer gir verdifull informasjon

Gjennom intervjuer får vi informasjon om hus som andre kilder ikke kan gi. I prosjekter som angår enkelte hus og bruk av hus, er intervjuer med personer knyttet til huset eller husa nødvendige. I all annen forskning innen bygningshistorie kan intervjuer med dem som har plan-

lagt, tegnet, bygd og brukt huset være nyttig.

Eksempler på undersøkelser som for en stor del er basert på intervjuer, er en del magistergradsavhandlinger i etnologi om husbruk eller «buskikk». I store undersøkelser ved Institutt for sammenlignende kulturforskning stod også bruk av hus sentralt. Et større landsomfattende materiale finnes i instituttets arkiv, som er overført til Riksarkivet. Et større verk basert på dette materialet, og i stor grad på egne intervjuer og skriftlige kilder, er Arne Bergs bok «Norske gardstun». Uten muntlige kilder kunne gardstuna neppe ha blitt rekonstruert så detaljert som i denne boka.

I samlingene av eldre intervjuer finnes materiale om hus som bringer oss tilbake til i alle fall midten av 1800-tallet. Det samme gjelder mye av minnelitteraturen, som stort sett dreier seg om siste halvdel av 1800- og første halvdel av 1900-tallet. Dette gjelder de bredt anlagte minneundersøkelsene, enten som allmenne minneoppgaver, eller minner fordelt på kategorier som minner fra husmenn, jernbaneanatte eller prester. Minnelitteratur som sjanger er noe eldre, og enkeltpersoners memoarer finnes nedtegnet fra langt tilbake. Ikke sjelden finnes gode beskrivelser av barndommens hus og hjem og omgivelser i slike undersøkelser og litteratur.

Stoffet er hentet fra

NIKU Temahefte 32

Jan E. Horgen:

NIKU strategisk instituttprogram 1996-2000 - HUS I NORGE:

«Kilder om hus. Skriftlige kilder, bilder, muntlige kilder.»